

Et sælsomt spænde fra Samsø

Hjalteformede spænder fra vikingetiden

Af H.J. Madsen

1. Indledning

Ole Klindt-Jensen havde en smittende interesse og dyb respekt for de enkelte oldsager. For ham var de aldrig blot arkæologiske data, og som museumsleder var han derfor altid inspirerende, når man fra udgravninger vendte hjem med nye fund og søgte hans råd og vejledning. En særlig iver viste sig jo nok, når det drejede sig om smykker eller andre kunstnerisk prægede genstande fra jernalder og vikingetid. Men det eksklusive var ikke i sig selv afgørende, for fundene blev altid bestemt og tolket i en videre sammenhæng. Engang skrev han således: »Kærkomment er hvert nyt vidnesbyrd om vikingetidens kunst, selv om det ofte er almindeligheder, for bylivet medførte masseproduktion af smykker. Men også dette er et interessant aspekt ...« (1). På denne baggrund skal der i det følgende omtales et nyttilkommet spænde fra Samsø, der netop ikke er noget fornemt stykke; men som dog ved sin særegne karakter vidner om den frodige fantasi, der rådede indenfor vikingetidens smykketilvirkning.

Spændet (fig. 1-2) blev i februar 1982 indsendt til Forhistorisk Museum af en ung mand, Preben Westerberg, der havde fundet det et par år tidligere. Fundet var gjort i forbindelse med maskinel kartoffeloptagning på en mark ved Alstrup nær Stavnsfjorden, og det var allerede sønderbrudt, da Preben Westerberg så det i kartoffeloptageren. Ved en senere besigtigelse i

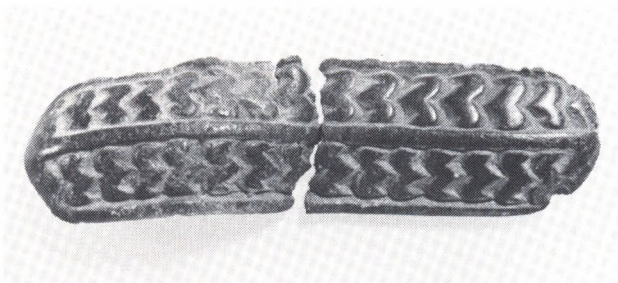

Fig. 1. Alstrupspændet, forsiden. Foto Forhistorisk Museum.

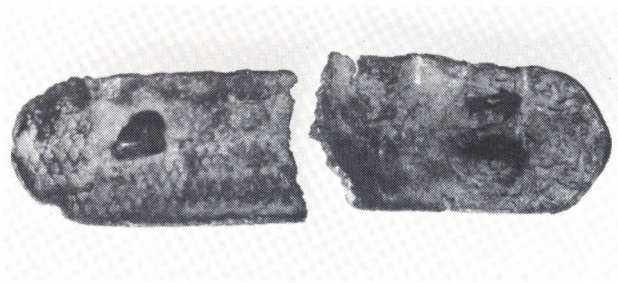

Fig. 2. Alstrupspændet, bagsiden. Foto Forhistorisk Museum.

foråret 1983 viste det sig, at der omkring fundstedet breder sig et ca. 1½ ha stort område præget af sortjordspletter, ildskørnede sten og spredte lerkarskår af vikingetids type. Øjensynlig er der tale om en boplads, og den er beliggende umiddelbart ved vestsiden

af Besser Made, der lige siden oldtiden har været en gren af Stavnsfjorden, indtil den i 1870'erne blev inddæmmet som agerland (2). Fundområdet vil senere blive genstand for en nærmere undersøgelse.

2. Spændet

Alstrup-spændet, der er fremstillet af bronze, har oprindeligt været ca. 9,2 cm langt og er 2,4 cm bredt. Forsiden er indrammet af en konturliste og deles på langs af en tilsvarende liste. De to lange ornamentfelter er prydet af henholdsvis 13 og 14 ensartede stærkt reliefvirkende motiver, og motiverne er karakteristisk nok vendt modsat i de to felter. På bagsiden ses nåleholder og -skede, og der er spor af støbetekstil.

Som antydning er denne smykkeform ingeniørlig almindelig, men der findes dog yderligere et par eksemplarer, der kan sammenstilles med Alstrup-spændet.

Størst lighed viser et spænde fra gravpladsen ved Ris Fattiggård i Vendsyssel (fig. 3), der tidligere er omtalt af Sophus Müller og Thorkild Ramskou (3). Stykket fra Ris Fattiggård står dog betydeligt klarere i relief og komposition end Alstrup-spændet og udviser med punktcirkel-ornamenterne i det hele taget et større håndværksmæssigt raffinement. Det fandtes i en

brandgrav, som desværre var uden daterende genstande. Sophus Müller antyder i sin omtale, at der i Danmark kendes flere smykker af denne særegne aflange form, men præciserer ikke dette udsagn nøjere.

Alstrupspændets hovedform genfindes imidlertid også i et smykke fra Nørre Vosborg i Vestjylland (fig. 4). Det er fundet i en grav sammen med andet inventar, bl.a. skålformede fibler, og Johannes Brøndsted daterer rimeligt nok fundet til første halvdel af 800-årene (4).

I hele deres enkle komposition udgør de tre nævnte spænder tydeligvis en særlig smykkeform: Den lange, smalle smykkeplade er hvælvet, og dens forside er opdelt i to lige store ornamentfelter adskilt af en liste. Så vidt jeg ved, kendes sådanne spænder endnu ikke fra fund udenfor Danmark, men allerede Sophus Müller var opmærksom på, at de havde en slående lighed med sidefladerne på visse af vikingetidens sværdhjalter, og at smykkerne uden tvivl var skabt som efterligninger af disse hjalter. Hvis vi skal danne os et indtryk af spændernes tidsmæssige placering udover det vink, der ligger i Nørre Vosborgfundets oplysninger, vil det derfor være rimeligt at gå til de beslægtede sværdhjalter for at undersøge dem nærmere.

Fig. 3. Spænde fra Ris Fattiggård. Foto Nationalmuseet.

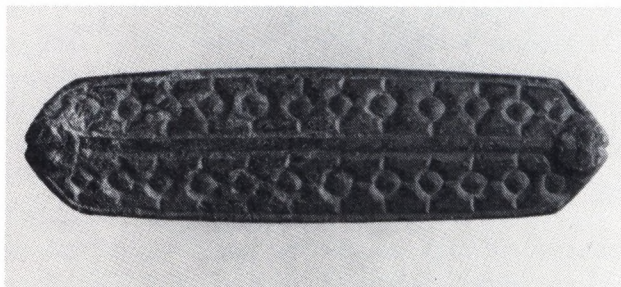

Fig. 4. Spænde fra Nørre Vosborg. Foto Nationalmuseet.

3. Sværd-ornamentik

Den sværdtype, der her er tale om, har indenfor Jan Petersens opdeling fået benævnelsen type D (5). Det er store og pragtfulde sværd fra den tidlige vikingetid, og blandt dem er der en lille gruppe, der i særlig grad udviser lighedspunkter med spændet fra Ris Fattiggård. Jan Petersen opregner fem sværd tilhørende denne særgruppe, og de karakteriseres ved, at sværdhjalternes sider er opdelt i to lange ornamentfelter, hver med en række fligede knopper prydet af cirkelornamenter. Af disse fem sværd er de to fundet i Norge, to i Irland og eet i Sverige. Et af de norske eksemplarer er fremkommet i egnen ved Moss, og det vises her (fig. 5) efter Ryghs klare gengivelse (6), selvom eksemplaret fra Kilmainham i Irland faktisk står det nordjyske spænde nærmere (7). Denne særlige gruppe af D-sværd med en ornamentik af fligede knopper bliver af Jan Petersen opfattet som nordisk og dateres til 800-årene med en mulighed for, at de snarest placerer sig i den senere del af århundredet. Også Bror Schnittger er i overensstemmelse hermed, hvad angår dateringen af det svenske eksemplar fra Linga-gravpladsen i Södermanland (8).

De særegne ornament, der præger spændet fra Ris Fattiggård, er af Sophus Müller blevet betegnet som dyrehoveder; men ser man nærmere efter – især på originalen, kan de nok lige så vel opfattes som planteornamenter. Især i den ene række synes nogle af ornamenterne at fremstå med en midtstillet blomsterknop skærmet af to udragende blade. Også Alstrup-spændets mere udvandede motiver synes snarest at have deres rod i planteornamentikken, et synspunkt, der understøttes af ligheden med mønstret på et tungeformet spænde fra Torshov i Norge, hvor plantekaraktøren træder tydeligere frem (9). Hvis der ved spænderne fra Ris Fattiggård og Alstrup virkelig er tale om

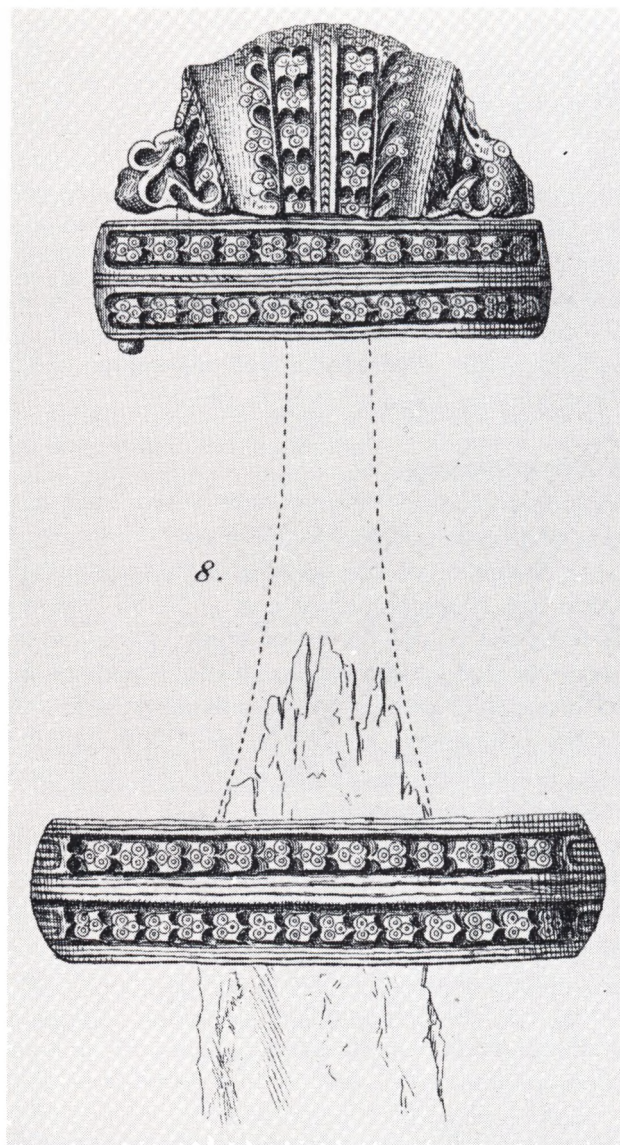

Fig. 5. Sværd fra Moss, Norge. Efter Rygh.

stiliseret planteornamentik, skal disse stykker snarest placeres i 800-årenes senere del eller tiden omkring 900 (10).

På spændet fra Nørre Vosborg møder os derimod en hel anden tør og geometrisk dekoration, der er udført yderst enkelt, ja primitivt. I denne sammenhæng kan der erindres om, at nogle af Jan Petersens D-sværd også prægnes af geometriske motiver, ofte kors- og cirkelfigurer. Sådanne sværd kendes i et par løsfundne eksemplarer fra Danmark (11), og de kunne med deres ornamentik nok tænkes at være udgangspunkt for Nørre Vosborg spændets kejtete mønstre.

4. Sammenfatning

De tre hjalteformede spænder knytter sig således gennem deres ornamentik til Jan Petersens sværd af type D, og de kan derfor ligesom sværdene dateres til 800-årene (5). Gennem ledsagefund er Nørre-Vosborg-spændet dateret til 800-årenes første halvdel, hvorimod de sværd, som er beslægtede med spænderne fra Ris Fattiggård og Alstrup, måske trækker disse stykker hen i den senere del af 800-årene, et synspunkt der bestyrkes, hvis man kan opfatte deres dekoration som stiliseret planteornamentik.

Som nævnt kendes der vistnok ikke fund af sådanne hjalteformede spænder udenfor Danmark; men når inspirationskilden, de flotte D-sværd, har været brugt overalt i vikingernes lande, så kan også denne særegne smykkeform tænkes at have haft en videre udbredelse. De tre spænder er da også så forskellige, at de ikke skal opfattes som særlige produkter fra een bestemt håndværker.

Men nogen talrig gruppe har de øjensynlig ikke været, for i så fald ville de have markeret sig tydeligere i de mange smyksesæt, der kendes fra vikingetidens gravfund. De hjalteformede spænder kan ses på linje

med flere af tidens karakteristiske smykketyper, der også tog deres hovedform fra helt andre genstande: de

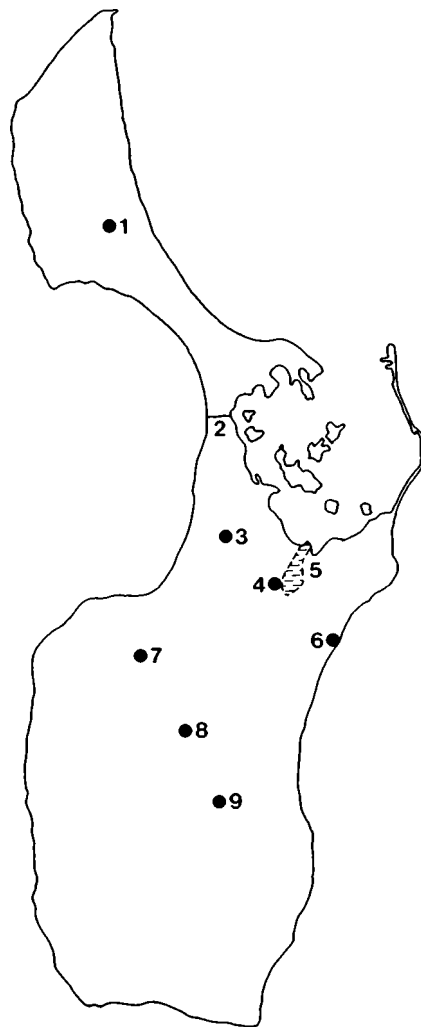

Fig. 6. Kort over Samsø med lokaliteter omtalt i artiklen. 1 Søby-bopladsen, 2 Kanehavekanalen, 3 Toftebjerg, 4 Alstrupspændets fundsted, 5 Besser Made, 6 Gravplads ved Besser, 7 Onsbjerg, 8 Tranebjerg, 9 Brundby.

trefligede spænder fra trefligede sværdrembeslag, de tungeformede spænder fra almindelige remendebeslag, de ildstålformede spænder fra ildstålsbeslag m.v. (12).

I vikingetiden havde man desuden en udbredt tendens til at omskabe alle mulige tilfældige beslag til spænder ved blot at forsyne dem med nål og nåleskede (13), og fra Birka kendes således et sværdgrebsbeslag omdannet til et spænde (14). Noget sådant er der ikke tale om ved de hjalteformede spænder, der lige fra bronzestøberens hånd har været udformet som reelle smykker.

Hvad angår selve det nyfundne Alstrup-spænde, så bringer det sammen med fundpladsen som helhed en ny viden om Samsøs fortid, og det supplerer på udmærket måde de vikingetidsfund, der gennem de sidste hundrede år er gjort rundt omkring på øen (fig. 6). Ved Onsbjerg og Toftebjerg er der fundet henholdsvis en halsring og en arming af sølv (15), fra Brundby og Tranebjerg kendes der gravfund (16), og ved kysten øst for Besser har man undersøgt en gravplads med bl.a. en fornem kvindegrav fra 900-årene (17). På den nordlige del af Samsø er der indenfor de senere år blevet afdækket en betydelig boplads ved Søby nær Mårup (18), og endelig skal nævnes den berømte Kanhavekanal, der skærer øen over, hvor den er smaltest, og derved forbinder Stavnsfjorden med det vestlige Kattégat (19). Gennem naturvidenskabelige dateringer anser man nu kanalen for anlagt i 700-årene (20), formodentlig af militærstrategiske årsager; men der er dog ikke gjort iagttagelser, som centydigt forklarer dens tilstedeværelse, og alene af den grund må ethvert nyt fund fra Stavnsfjordsområdet give anledning til undersøgelser og overvejelser. Også Alstrup-pladsen vil derfor senere blive genstand for en nærmere undersøgelse.

Noter

1. Andersen og Klindt-Jensen 1971, s. 36.
 2. Oplysningerne om Besser Made er venligst meddelt mig af J. Troels-Smith, Nationalmuseet, og Lis Nymark, Samsø Museumsgård. Fundlokaliteten har i Forhistorisk Museums arkiv fået sag nr. 2673 Alstrup. Spændet har nr. 2673 A.
 3. Müller 1912, s. 103-4. Ramskou 1950, s. 156.
 4. Brøndsted 1936, s. 111.
 5. Petersen 1919, s. 70 ff.
 6. Rygh 1892, s. 94 f og Pl. II fig. 8.
 7. Bøe 1940, s. 21-22.
 8. Schnittger 1912, s. 35.
 9. Petersen 1928, fig. 96, s. 103-4. Aner 1952 s. 84, Taf. IV,6.
 10. Capelle 1968, s. 38 f.
 11. Roesdahl m.fl. 1981, s. 45 og s. 65. Arbman 1961 pl. 39.
 12. Petersen 1928, s. 93, 124 f og 132.
 13. Petersen 1928, s. 133. Capelle 1974 s. 70 ff.
 14. Arbman 1940, Taf. 5,3.
 15. Skovmand 1942, s. 178.
 16. Brøndsted 1936, s. 197 f.
 17. Glob 1948, s. 33.
 18. Nancke-Krogh 1978, s. 81 ff. Christensen 1983.
 19. Stiesdal 1960, s. 6 ff.
 20. Dateringen nævnt på vikingeudstillingen i Brede 1981 og venligst bekræftet af Henrik Tauber, Nationalmuseet, ved mundtlig meddelelse den 2.3.1983.
- * I en Kuml-artikel (Kuml 1982-83, Århus 1984, s. 181-195), der fremkom efter indleveringen af denne hikuin-artikel til trykkeriet, bliver Nørre Vosborg-fundet behandlet i sin helhed af Helge Brinch Madsen og Leif Chr. Nielsen. I artiklen betegnes det aktuelle spænde som hus- eller tagformet og der henvises til yderligere parallelfund i Danmark.

Litteratur

- Andersen, H. Hellmuth og Ole Klindt-Jensen: Hesselbjerg, en gravplads fra vikingetid. Kuml 1970. (1971).
- Aner, E.: Das Kammergräberfeld von Haithabu. Offa 10, 1952.
- Arbman, Holger: Birka I, Die Gräber. Uppsala 1940.
- Arbman, Holger: The Vikings. London 1961.
- Brøndsted, Johannes: Danish Inhumation Graves of the Viking Age. Acta Arch VII, 1936.
- Bøe, Johs.: Norse Antiquities in Ireland. I: Haakon Shetelig: Viking Antiquities in Great Britain and Ireland. Part III. Oslo 1940.

- Capelle, Torsten: Der Metallschmuck von Haithabu. Neumünster 1968.
- Capelle, Torsten: Die umgearbeiteten importierten Riemenbeschläge der Wikingerkultur. Fornvännen 69, 1974.
- Christensen, Peter Birkedahl: Søby – a Viking Age Settlement on Samsø. Journal of Danish Archeology 2, 1983.
- Glob, P.V.: Oldtiden. I: Bent Rasmussen: Samsø, Danmarks Midtpunkt. København 1948.
- Müller, Sophus: Vendsysselstudier III. Årb.Nord.Oldk.Hist. 1912.
- Nancke-Krogh, Søren: Søby – en landsby fra vikingetid på Nord-samsø. Antikvariske Studier 2, 1978.
- Petersen, Jan: De norske Vikingsverd. Kristiania 1919.
- Petersen, Jan: Vikingetidens Smykker. Stavanger 1928.
- Ramskou, Thorkild: Viking Age Cremation Graves in Denmark. Acta Arch XXI, 1950.
- Roesdahl, Else m.fl.: Vikingerne i England, (udstillingskatalog), 1981.
- Rygh, O.: Fortegnelse –. Årsberetning for Foreningen til norske Fortidsmindes Bevaring. 1891. Kristiania 1892.
- Schnittger, Bror: Några Undersökningar å Linga Graffält i Södermanland. Fornvännen 1912.
- Skovmand, Roar: De danske Skattefund fra Vikingetiden og den ældste Middelalder. Årb.Nord.Oldk.Hist. 1942.
- Stiesdal, Hans: Kanalen der skærer Samsø over. Skalk 1960: 4.